

PARIAI TÖRTÉNETI KUTATÓPROGRAM SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

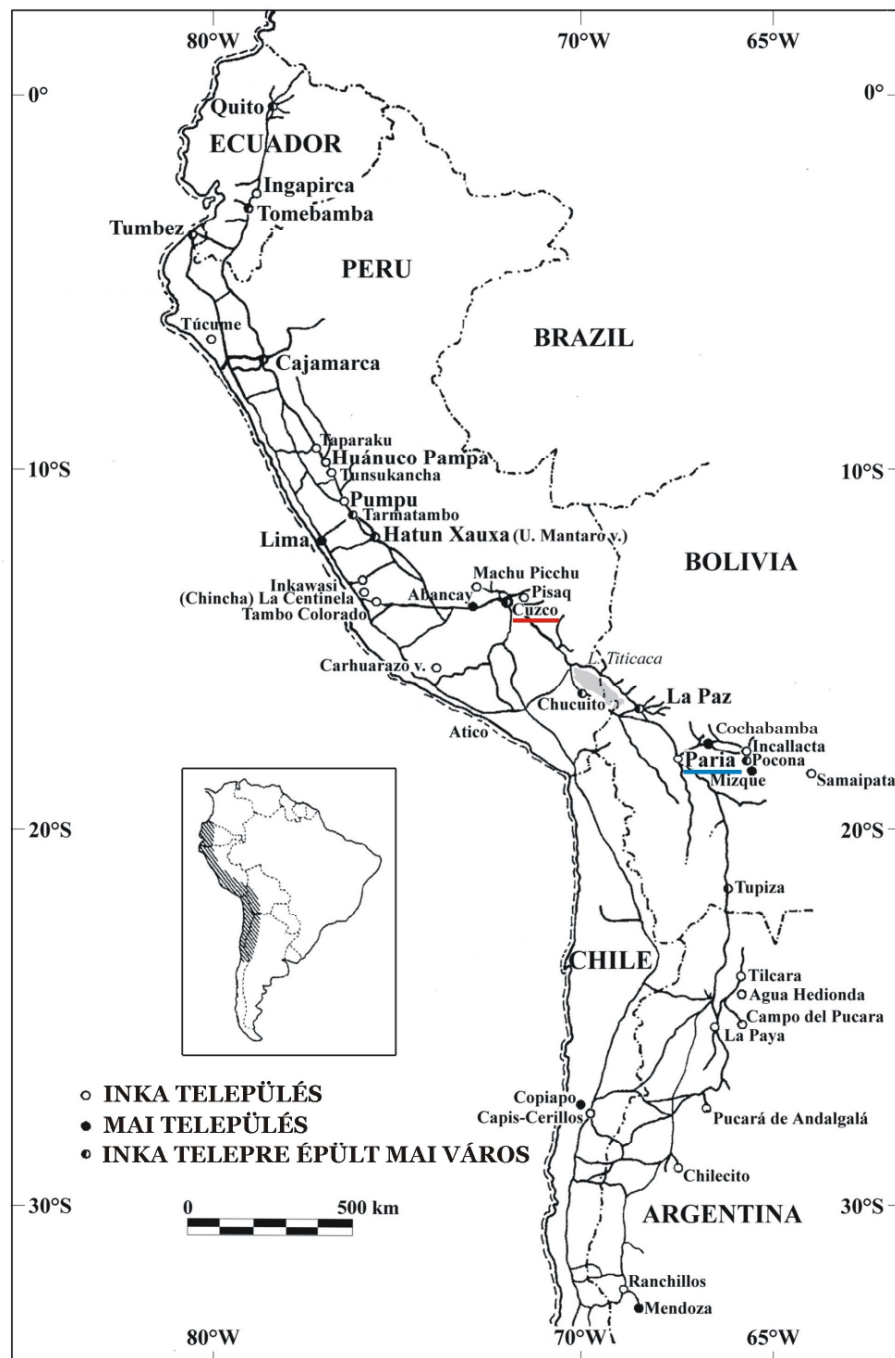
1995–1997 között egy OTKA által támogatott kutatóprogramot (nyilvántartási szám: T018 072) vezettem a bolíviai Cochabamba-völgyben. Több más, a hajdani Inka Birodalom területén végrehajtott regionális kutatáshoz hasonlóan ennek a programnak az alapját is a szokásostól eltérő, meglehetősen bőséges információkat szolgáltató 16. századi helyi források adták. Ezek szerint a völgy kiemelkedően jó mezőgazdasági adottságainál fogva már az inka hódítást megelőzően fontos szerepet játszott a környező, elsősorban száraz hegyvidéki, illetve altiplanói régió lakosságának életében. Többek között a mintegy 200 km-re fekvő Pariából való *sora* indiánok létesítettek ott földművelő enklávét. Az inka hódítást követően ez a folyamat még inkább kibontakozott, immár állami szinten: a völgy lakosságának nagy részét lecserélték, a völgyben kukorica termesztésére specializálódott állami birtokot hoztak létre, melynek termését – a források szerint – éppen Parián át szállították el a hadsereg ellátásának biztosítására. Az ezen adatok birtokában elvégzett terepkutatás – amely több mint 50 lelőhely azonosítása, egyesek felmérése, illetve részleges feltárása mellett néprajzi adatgyűjtést, továbbá különböző természettudományos anyagvizsgálatokat foglalt magában – eredményeképpen sikerült megrajzolni egy prehiszán birodalom *multietnikus állami birtokának* képét, melynek legfőbb funkciója az volt, hogy az ott, egészen más környezeti régiókból származó földművesek által megtermelt javakat a birodalom legnagyobb raktárbázisában koncentrálják, majd meghatározott célra újra elosszák (Gyarmati–Varga 1999).

E kutatás eredményeképpen kézenfekvő módon kínálkozott egy újabb regionális léptékű program végrehajtása a fent említett *sora* etnikai csoport központjának számító és egy nagy állami közigazgatási központnak otthont adó ún. Pariai-medencében annak érdekében, hogy két egymással szoros kapcsolatban levő, de egymástól teljesen eltérő környezeti adottságokkal rendelkező régió mintegy „párban” legyen vizsgálható.

A Pariai-medence a bolíviai magassíkon mintegy 3700–3800 m-es tengerszint feletti magasságban, La Paztól kb. 200 km-re délnyugatra terül el azon a ponton, ahol az altiplano találkozik az évszázadok óta Bolívia éléstárának számító Cochabamba-völgyet – ahonnan a trópusi alföldre lehetett továbbjutni – elválasztó hegyvidékkel. A lámafélék tartásának és őshonos magashegyi növények (burgonyafélék, quinoa, tarwi stb.) termesztésének kedvező medencét északról és keletről egy-két száz méterrel magasabb dombvidék öleli körül, amelyen két folyó hatol át összekapcsolva az altiplano peremén fekvő Pariai-medencét keletebbre fekvő völgyekkel.

Így tehát a Pariai-medence egyfajta kapuként szolgál a főként állattenyésztésből élő altiplano és a földművelésre alkalmas szubtrópusi völgyek között. Erről tanúskodnak mind a koloniális időkbeli, az inka kori pihenőállomásokat felsoroló ún. tambo-listák (Guaman Poma de Ayala 1980:1006, Vaca de Castro 1908:435), mind pedig a régészeti kutatások (Hyslop 1984:143–145). Ezek szerint az inka korszakban a birodalmi fővárosból, Cuscóból a Titicaca-tó mentén dél felé tartó főút itt ágazik ketté, Chilébe és a Cochabamba-völgybe, majd onnan tovább Incallactába, Bolívia legnagyobb inka kori településébe. Ennél az elágazásnál létesítettek az inka korszakban egy közigazgatási központot Paria néven, amelyről a települést 1548–1550-ben felkereső Cieza de León azt állította, hogy raktárak, királyi pihenőházak, sőt egy Naptemplom állt ott (1973:237 Cap.CVI). De Paria szerepel a Cuscótól déli irányban fekvő, nagyobb szálláshelyekkel (*mayores aposentos*) rendelkező fontosabb tartományi központok felsorolásában is („*Hatuncana, Hatuncolla, Ayavire, Chuquabo, Chucuito, Paria y otros que ban hasta Chile*”), ahol az inka uralkodók megbízottai éltek (Cieza 1985:56 Cap.XX). Azonban ennek, az Ecuadortól Argentínáig húzódó birodalmi főútra „felfűződő”

tucatnyi állami közigazgatási központ egyikének nemhogy a kutatása nem kezdődött el a 2000-es évekig, de még lokalizálása sem történt meg teljes bizonyossággal.

Az Inka Birodalom kiterjedése, úthálózati és fontosabb települései

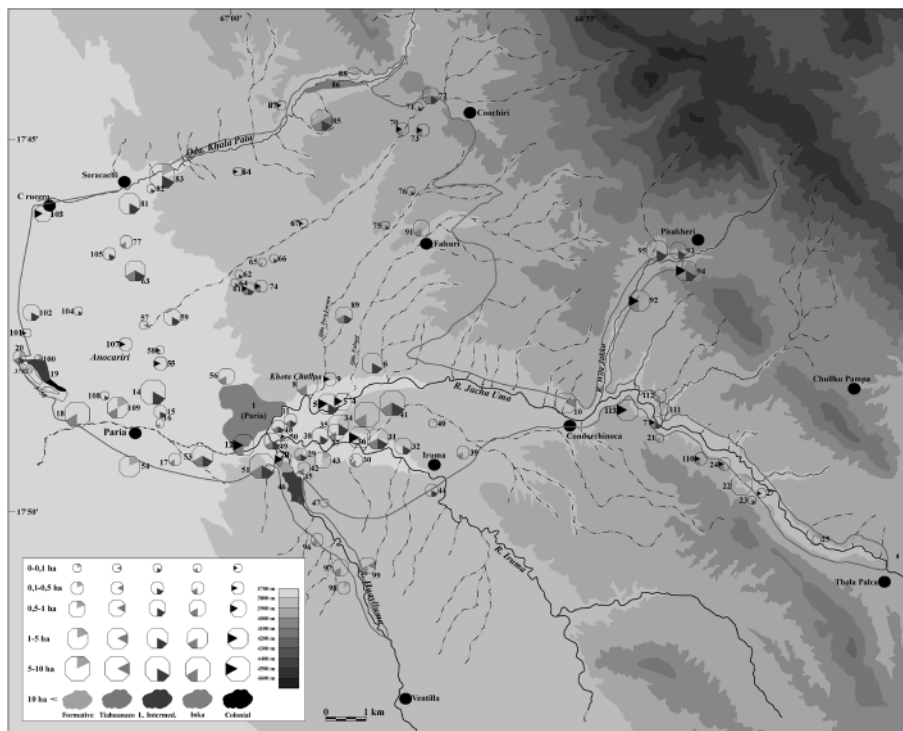
A fentiek alapján a kutatóprogram fő célja annak rekonstruálása volt, hogy milyen szerepet játszott a Pariai-medence a késő-prehispán időszakban az ott élő *sorák* és az Inka Birodalom életében, továbbá hogyan kapcsolódott a birodalom északabbra fekvő központi vidékeihez, de mindenekelőtt a kb. 200 km-re délnyugatra elterülő Cochabamba-völgyhöz, amelyhez évszázados gazdasági és etnikai kapcsolatok fűzték. E fő cél eléréséhez az eddig a Cochabamba-völgyben elvégzett kutatásokon túlmenően az alábbi célok tűztem ki:

1. a Pariai-medence valamennyi prehiszpán létesítményének, illetve a kutatott területre eső esetleges nyersanyagforrások, ökológiai fülkék felkutatása szisztematikus terepbejárással
2. az írott forrásokban szereplő birodalmi főút és a tartományi központ, Paria azonosításának megkísérlése terepbejárás, űr- és légifotó elemzés, illetve ásatás révén
3. a terepbejárás során azonosított létesítmények közül kiválasztott egy-két lelőhelyen szondázó ásatás, valamint a kutatási terület fő településén nagyobb léptékű feltárás
4. az összegyűlt kerámialeletek és radiokarbon minták segítségével a régió késő-prehiszpán időszakára, mindenek előtt az inka hódítás időpontjára vonatkozó kronológia felállítása
5. néprajzi adatgyűjtés az egykori településformák és gazdálkodási rendszer rekonstrukciójára
6. a régióra és az ott élő etnikai csoportokra (sorák, urók) vonatkozó írott források gyűjtése.

I. Terepkutatás

I.1. Régészeti lelőhelyek azonosítása

A kutatás első évében a lelőhelyek azonosítása szisztematikus terepbejárással történt, összesen 4 fő részvételével (témavezető és három bolíviai közreműködő). Ennek során összesen 95,5 km² bejárása történt meg, mely három különböző környezeti zónát foglalt magában: folyóvölgyek, a közöttük 3750–3900 m-es magasságban elterülő síkságok, az ún. *meseta*, és a hegylábak 4050 m-es magasságig. A terepbejárás eredményeképpen a kutatott területen korábban ismert és publikált 5 lelőhely mellett 108 új lelőhelyet azonosítottunk. A lelőhelyek dokumentálása 1:50 000 méretarányú térképek mellett műholdas helymeghatározó eszközzel (GPS) történt, ami lehetővé tette, hogy a lelőhely helyének meghatározása mellett rögzítsük azok kiterjedését, a lelőhelyen belül található különféle objektumok, esetleg leletek számát, helyét, kiterjedését.

A kutatóprogram során azonosított lelőhelyek

Az azonosított lelőhelyek kora a Formatív korszaktól (i. e. 1800–i. sz. 400) a Koloniális időszakig (i. sz. 1535–1820) terjedt, de a program céljának megfelelően különös hangsúlyt kapott az inka korszakhoz (i. sz. 1400/1450–1535) tartozó lelőhelyek, mindenek előtt a régió közigazgatási központjának, Pariának az azonosítása. A már korábban ismert 5 lelőhely egyikének számító település egykori inka központként történő sikeres azonosítása több tényezőnek köszönhető. Egyfelől teljes kiterjedése (78,8 ha) és települési magja (4,7 ha) GPS-sel történő meghatározásának és a lelőhelyen található felszíni leletek mennyiségi és minőségi vizsgálatának, de elsősorban a települést közvetlenül szegélyező négy és a periferiáján elhelyezkedő további két, összesen legalább 1580 épületalapot magában foglaló inka állami raktáregyüttes azonosításának. Ezek száma az Inka Birodalom teljes területéről (kb. 1 millió km²) ma ismert állami raktárak kb. 14%-a, ami egyértelműen jelzi a szóban forgó település jelentőségét, nem pusztán a bolíviai altiplano, hanem az Inka Birodalom területén is. Hasonlóan fontos bizonyíték volt a birodalmi főútvonal azonosítása, amely a terepen történt sikertelen kísérleteket követően úrfotó alapján volt lehetséges. Ezen világosan látható az észak-déli irányban haladó útvonal elfordulása, majd az, ahogy 15-20 km megtételét követően a Pariát szegélyező két raktárcsoport között északnyugat felől belép a nagyjából fő égtájak szerint tájolt településre, hasonlóan más inka tartományi központokhoz, amelyeket ugyancsak diagonálisan szel át az inka főút.

A Pariát szegélyező raktárcsoportok és az inka főút úrfelvétele

1.2. Felszíni leletgyűjtés

A kisebb kiterjedésű (1 ha alatti) lelőhelyeken ún. diagnosztikus, a lelőhely korának, kulturális hovatartozásának meghatározását lehetővé tevő, válogatott leletgyűjtést végeztünk, míg a nagyobb lelőhelyeken a diagnosztikus mellett szisztematikus leletgyűjtés is történt, ami ez esetben a lelőhely méretétől függő számú, 2 m sugarú körben minden lelet összegyűjtését jelentette, lehetővé téve a leletek statisztikai elemzését is.

Nagy hangsúlyt fektettünk a terepbejárások adatai alapján minden kétséget kizáróan azonosított inka tartományi központra, Pariára, ahol a lelőhely lakott részének (46,7 ha) középső sávjában 20 kiválasztott felületen szisztematikus felszíni gyűjtést végeztünk, annak érdekében hogy az összegyűjtött leletekből következtetni lehessen a különböző településrészek funkciójára, lakottságának intenzitására, annak időbeli változására. A 20×20 és 25×25 m-es gyűjtési felületeket a település felszínén még azonosítható épületnyomok alapján választottuk ki, illetve egy esetben olyan felületet (G felület) jelöltünk ki, amely számos épületmaradványt foglalt magában (97×40×74 m). Az egyes gyűjtési felszíneket 5×5 m-es négyzetekre osztottuk, melyekből minden 5 cm²-t elérő cseréptöredéket és minden

egyéb leletet (kő- és csonteszközök, fémtárgyak, gyöngyök stb.) összegyűjtöttünk. A 20 gyűjtési felület teljes területe 9855 m²-t tett ki, ami megfelelt a település sűrűn lakott része 5%-ának, azaz az onnan származó leletek reprezentatív mintának.

1.3. Lelőhely felmérések

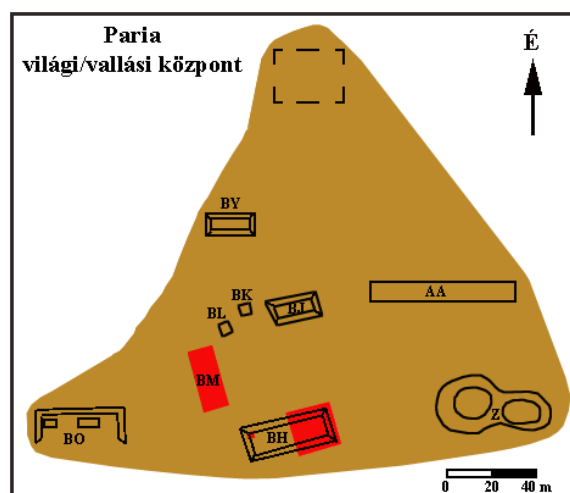
Amint feljebb már utaltam rá, valamennyi leelőhely földrajzi pozíciójának, illetve számos leelőhely esetében a leelőhelyeken belüli különféle jelenségek rögzítése GPS-sel történt. Ezzel párhuzamosan nyolc leelőhelyen, illetve inka kori raktárcsoportban teodolitos felmérést is végeztünk annak érdekében, hogy az egyik eszközzel esetlegesen keletkező hibák kiszűrhetők és korrigálhatók legyenek, illetve eleget tudjak tenni a pontos és gyors eredmény kettős követelményének. Ez a felmérés öt raktárcsoport valamennyi ma azonosítható 1570 épületmaradványának, a Ce 19. leelőhelyen található épületegyüttesnek, valamint a Paria és a Cochabamba-völgy közötti, még a jelenlegi kutatási területünkre eső első út menti állomásnak, *tambónak* (Ce 112. leelőhely) a térképezését jelentette. Emellett a felszíni gyűjtéssel párhuzamosan felmértük Paria lakott területének azt a középső sávját, ahol a felszínen bármilyen objektum (épületmaradványokat rejtő alacsony dombok, emberi építményre utaló kőfelhalmozódások, leletkoncentrációk vagy éppen leletmentes növényzettel fedett foltok) nyomai voltak azonosíthatók.

1.4. Ásatás

A kutatóprogram 2. és 3. évében összesen négy leelőhelyen végeztünk valamilyen mértékű feltárást. Ezek elsősorban inka kori objektumok feltárást jelentettek, de annak érdekében, hogy a változás dokumentálható legyen szondázó ásatást végeztünk az inka korszakot közvetlenül megelőző ún. késői átmeneti periódushoz tartozó leelőhelyeken is.

1.4.1 Paria

A leelőhelyen elvégzett felszíni gyűjtés és felmérés adatai alapján az egykori inka tartományi központ világi/vallási központjában két nagyobb méretű, illetve három hozzájuk tartozó kisebb épület részleges feltárást végeztünk el azzal a céllal, hogy képet kapjunk az adott épület funkciójáról, koráról, illetve adatokat nyerjünk az inka tartományi központ építészeti sajátosságairól.

Paria világi/vallási központja a feltárt épületekkel

1.4.1.1 BH épület

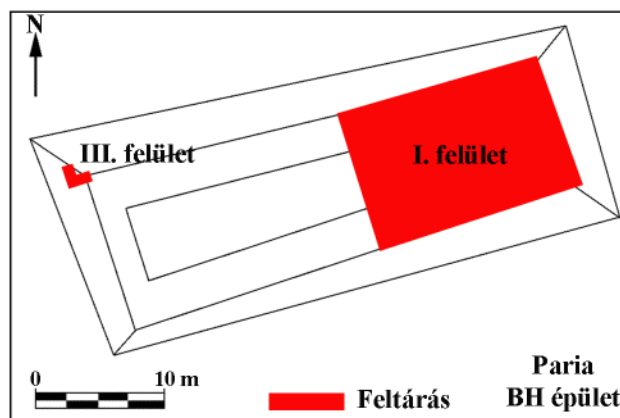
A felmérés során kirajzolódó mintegy 0,4–0,5 m magas, kb. 40×12 m alapterületű domb és a felszínén azonosítható kősor egy nagyobb méretű kőépület maradványait sejtette, aminek

alapján annak keleti oldalán egy 16×12 m-es (192 m²) területet (I. felület) tártunk fel, amelyet 48 2×2 m-es négyzetre osztottunk. A feltárás e négyzetek szerint történt, egészen az épület padlóját alkotó szűztalajig. Annak köszönhetően, hogy az épületnek a jelenlegi felszín alatti része viszonylag jó állapotban maradt fenn megállapítható volt annak építési technikája, kronológiája, és következtetések vonhatók le az épület szerkezetéről és funkciójáról. Megépítéséhez négyféle anyagot használtak. Az inka építészetben szokásos 0,95–1 m vastag falak legalsó részét helyben, részben a szomszédos folyók medrében fejtett palalapok alkották. Erre feltehetőleg a településtől mintegy 10 km-re fekvő kőfejtőből nyert, részben megfaragott, habarcsba rakott homokkötömböket helyeztek. Ennek a falazatnak a magassága valószínűleg nem haladta meg az 1 métert. Az efölötti részt habarcsba rakott kerek folyami kövek alkották. Az épületnek ez a felső része az évszázadok során az eső és a szél romboló hatása miatt teljesen elpusztult, ezért nem maradtak a településnek felszínén álló épületei. Ahogy azt az épület több pontján megőrződött részletek tanúsítják, eredetileg a falak külső és belső felületét 1–3 cm vastag vakolat borította.

A feltárt épületrész alapján arra következtethetünk, hogy egy egy-, legfeljebb kéthelyiséges épületről van szó (mivel az épület feltárása nem érte el annak közepét, így nem kizárt, hogy ott létezett egy az épületet két félre osztó fal), ami megfelelhetett az inka építészet jellegzetes csarnoképületének, a *kallankának*. Noha az épület déli falát a későbbi évszázadokban elbontották, csaknem biztos, hogy bejárata(i) erről az oldalról nyílt(ak) – az épület mérete és az inka építészeti hagyomány alapján valószínűleg több –, mivel a 0,7–0,8 méteres magasságig épségben fennmarad északi falon bejáratnak nincs nyoma. Ugyancsak az inka építészetben általános módon a falak felső, mára teljesen megsemmisült részén trapéz alakú fülkék sorakozhattak, ennek közvetett bizonyítékát az omladékból előkerült monolit tömbök szolgáltatták. Ilyen monolitok használtak áthidalóként az inka épületek fülkéinél. Az épület hosszanti kiterjedésének megállapítása érdekében nyitottuk a III. felületet, amelynek révén megismerhetővé vált az épület teljes mérete: 38×10 m, ami egy 36×8 méteres belső teret zárt körbe.

Az épület relatív és abszolút kronológiájának megállapításához kulcsfontosságú volt az azon kívül, futó fal és az épület északkeleti sarkában feltárt nagy kiterjedésű gödör. Az említett, vályogtéglából rakott fal előbb a kőépület északi falával párhuzamosan futott, majd derékszögben elfordulva a kőfal alatt halad át, végül a kőépület belsejében található gödröt metszette. E három jelenség egymáshoz való viszonya alapján megállapítható volt, hogy előbb a gödröt mélyítették a szűztalajba, majd arra ráépült egy vályogépület, végül pedig a kőből emelt *kallanka*. Az, hogy a legegyszerűbb létesített gödörből is inka leletek kerültek felszínre azt bizonyítja, hogy már az is az inka korszakban keletkezett, abszolút kora, pedig a gödörnek a kőépület fala alatti részből vett faszén minta kora alapján i. sz. 1400 és 1440 közé tehető. A vályogból, majd a kőből emelt épületet ezt követően létesítették.

Az utóbbiból előkerült leletek megerősítették az épület közösségi funkcióját, ugyanis az eddig elemzett kerámiatöredékek 54%-át ételek felszolgálatára és fogyasztására szolgáló tálak és tányérok tették ki, ugyanakkor hiányoztak a hétköznapi és kézműves tevékenységek nyomai, nagyobb tűzhelyek, őrlőkövek, főzőedények, eszközök.

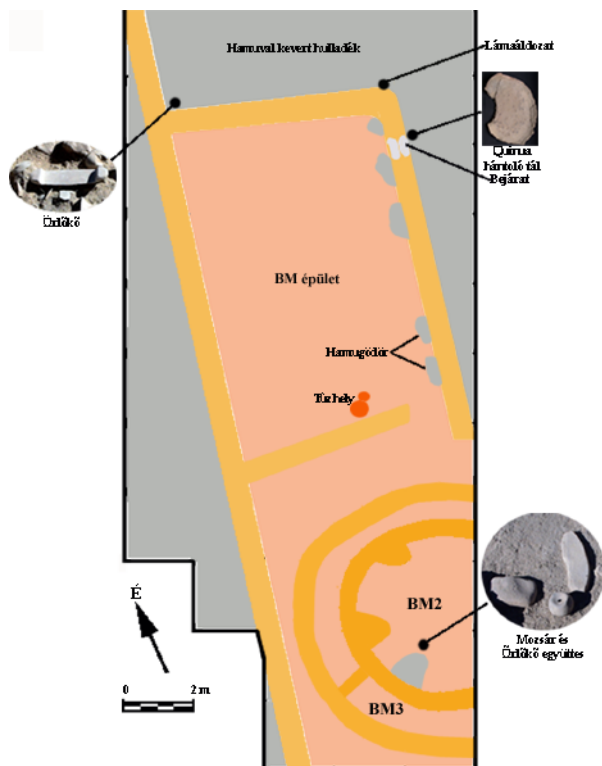
A BH épület és feltárt részei

I.4.1.2 BM–BM3 épület

A kutatóprogram harmadik évében feltárt 200 m²-nyi felületen négy épület maradványai kerültek napvilágra: egy erősen elnyújtott, kétosztatú épület (BM) és három, részben az előbbire épített kisebb kerek lakóépület (BM1–BM3). A II. felületnek elnevezett ásatási felszín 50 2×2 méteres négyzetre osztottuk, és ugyancsak a szűztalajig, illetve az épület padlójáig feltártuk. A BM-mel jelölt épület egy a 2005-ben feltárthoz hasonló nagyméretű kőépület volt, annál azonban lényegesen gyengébb minőségben megépítve. Falainak vastagsága mindössze 0,4–0,5 m volt, és építőanyagként döntően habarcsba rakott folyami követ használtak. A gyengébb építészeti megoldások miatt a falak mindössze 0,5–0,55 méteres magasságig őrződtek meg. Az épületet középtájon egy osztófal választotta két részre, az osztófal északi oldalán edények tárolására is alkalmas, kőből rakott, agyaggal kitapasztott tűzhely került elő, míg az épület keleti falának belső oldalán elszenesedett tűzifát és állatsontokat is tartalmazó hamugödrök sorakoztak. Az épületet egy hamuval erősen kevert feltöltés vette körül, amelyből különböző konyhai eszközök (örlőkő, kőmoszár, a bejáratnál *quinoa* mosó tál) kerültek elő, arra utalva, hogy a konyhai tevékenység egy része az épületen kívül folyt, és odakerült a főzés során keletkezett hamu és hulladék egy része is.

A háztartási tevékenység leletei mellett, földművelő eszközök (kőkapák), ékszerek, ruhadíszek (csontgyöngyök, bronz-, ezüst- és aranylemezek, ruhatűző tűk), valamint szövőeszközök (orsókarikák, csontszerszámok, bronztűk) is előkerültek. Ezek mennyisége sokszorosán meghaladta a BH épületben talált hasonló tárgyakét (az ott talált 3 orsókarikával szemben a BM–BM3 épületben 90 orsókarika, 34 bronztű és 20 különböző típusú csont szövőeszköz került elő). Ezek az inkább női viseletre jellemző ruhadíszekkel együtt arra utaltak, hogy épület lakói az inka társadalom egyik sajátos csoportját alkotó fiatal nők, ún. *aqllák* voltak, akiknek fő tevékenysége az állami ünnepek és redistribúció számára nagy mennyiségű szöttes és kukoricásör előállítás volt. Az említett leletek mellett ezt támasztja alá az épületnek a városon belüli világi/szertartási magban való elhelyezkedése is.

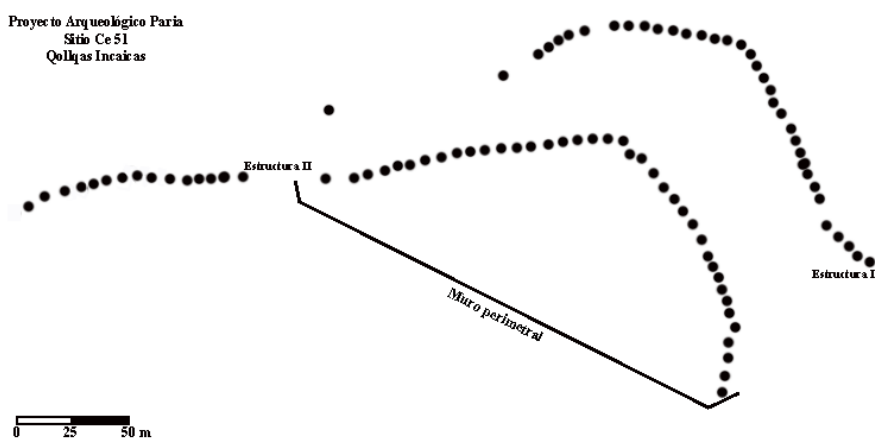
A további három, részben feltárt épület (BM1–BM3 épület) a helyi preinka hagyományokat követő kis méretű kerek lakóépület volt, amelyekben a köznéphez tartozó elemi családok élhettek, noha a BM2 és BM3 épület kőből rakott alapfalai sokkal szélesebbek és masszívabbak voltak, mint a BM épületé. A BM2 épület belsejében két ívelt kőpatka és egy teljes konyhai együttes került elő: tűzhely, agyaggal kibélelt hamugödör, örlőkő együttes, kőmoszár, illetve egymásba helyezett edények. A BM és a BM2 épületből származó és értékelhető két radiokarbon minta i. sz. 1420–1480 közötti időből való, ami azt mutatja, hogy a nagy szövőházra ráépített kisebb kerek épület is bőven beilleszthető az i. sz. 1400/1450–1535 közötti inka korszakba, azaz nem az egykori inka tartományi központ elhagyása táján foglaltak csak el a település világi/szertartási központját a köznépi lakóházak.

A Pariában feltárt BM-BM3 épület

I.4.2. Ce. 51. lelőhely

A terepbejárás során a lelőhelyen egyfelől a késői átmeneti periódusra (i. sz. 1000–1400/1450) keltezhető kerámiaanyagot, másfelől inka kori kerek és téglalap alaprajzú raktárakat (2. raktárcsoport), tovább ugyanezen korból való kerámiát (jelentős részben tárolóedények töredékei) azonosítottunk. Ennek alapján két épületet tártunk fel.

A Ce 51. lelőhely és az ott feltárt épületek

I.4.2.1 I. épület

A felszínen látható nyomok alapján egy 6×4 méteres felületet tártunk fel, amelyet hat 2×2 méteres négyzetre osztottunk. A feltárás eredményeképpen egy 5×3,7 méteres téglalap alaprajzú épület került napvilágra, amely 3,7×2,3 méteres belső teret foglalt magában. Az épület fennmaradt alapozása 20–40 cm-es, két sorban, közvetlenül a talajra rakott terméskövekből állt. Az épületben talált minimális mennyiségű kerámia (egyéb lelet

egyáltalán nem került elő) kizárta annak lakófunkcióját, mint ahogy az ott talált minimálisnak tekinthető növényi maradványok (2 szenült mag és 14 famaradvány) sem utaltak erre.

I.4.2.2 II. épület

Az inka kori kerek alaprajzú raktárak sorába illeszkedve, de már az azokat lezáró kerítőfalon kívül 15 további kerek épületalapozás volt megfigyelhető a felszínen. Ezek közül egyet kiválasztva tártunk fel egy 6×6 méteres felületet, amelyet négy 3×3 méteres négyzetre osztottunk. Ezen belül egy 5,2 m átmérőjű kerek épület, palatömbökből rakott, alapozása került felszínre. Az I. épülethez hasonlóan leletanyagot szinte egyáltalán nem tartalmazott, ugyanakkor az épület belsejében egy néhány mm vastag, szerves maradványokat tartalmazó hamuréteget, míg a külső oldalán egy folyami köveket és hamut tartalmazó tüzelőgödrt találtunk. Az I. épülettől ugyancsak eltérő módon innen nagy mennyiségű növényi maradvány (351 szenült mag) került felszínre, amelyek között kizárólag ezen a magasságon tenyésző növények maradványai voltak, azaz feltűnően hiányzott az alacsonyabb magasságokra, így a Cochabamba-völgyre jellemző kukorica. Mindezen adatok alapján az épület egy késő átmeneti periódusra keltezhető lakóház lehetett.

I.4.3. Ce. 41. lelőhely

A lelőhely a mintegy három tucatnyi késői átmeneti periódusra keltezhető lelőhely közül a legnagyobb kiterjedésű (6,4 ha). Az ott talált felszíni leletek mennyisége és minősége alapján döntöttünk két kisebb ásatási szonda nyitása mellett. Az egyik 2×2 méteres szonda néhány cseréptöredék mellett teljesen sterilnek bizonyult, míg a másik 3×3 méteres felület egy temetkezési torony, ún. *chullpa* részletét hozta a napvilágra kis mennyiségű, másodlagos helyzetben talált emberi csontokkal.

I.4.4. Ce. 19. lelőhely

A lelőhely a terepbejárásunk során azonosított egyik legnagyobb kiterjedésű lelőhely volt, melynek felületén különböző korszakokból való leletanyagot gyűjtöttünk. A lelőhely közepén egy döngölt agyagból, ún. *tapiá*ból emelt épületcsoport 2–2,5 méteres magasságot elérő maradványai és nagy kiterjedésű kőalapozások maradtak fenn, melyekről már a korábbi kutatók is megemlékeztek. Az épületcsoport korának tisztázása érdekében nyitottunk egy 2×2 méteres szondát az épületcsoport egyik helyiségében, ami teljesen leletmentesnek bizonyult, a helyszínen szerzett információk szerint az épületcsoport egy spanyol hódítás utáni hacienda volt.

I.5 Természeti erőforrások

A bejárt terület nagysága lehetővé tette, hogy adatokat gyűjtsünk a kutatott terület természeti erőforrásairól, nyersanyag lelőhelyeiről és azokból mintákat vegyünk. A kutatott terület legnagyobb részét sztyeppe növényzet borítja, és elsősorban külterjes állattenyésztésre, illetve az esős évszakra korlátozódó ugaroló földművelésre alkalmas, eltekintve az időszakos folyókat szegélyező keskeny völgyektől, ahol belterjes, öntözéses földművelést folytatnak. Mind a folyók közti altiplanói területről, mind a folyók medréből és partjaiból vettünk talajmintákat, részben a mezőgazdasági potenciál, részben a kerámiaedények nyersanyagának meghatározása céljából. Már az általunk kutatott területen kívülre esett, de a kerámiakészítéshez használt nyersanyagok esetleges forrásának meghatározása szempontjából jelentőséggel bírt az a vulkáni kaldera, illetve több agyagbánya, ahonnan ugyancsak mintákat gyűjtöttünk.

További fontos nyersanyagforrást jelentettek a különböző kőfejtők és egy általunk azonosított rézbánya, melynek lejárata körül jelentős mennyiségű inka kerámiát és érc tartalmú kőzetet találtunk, amelyből ugyancsak mintákat vettünk. A kutatott terület speciális

erőforrását képezték a hévforrások, melyek körül minden esetben több korszakot felölelő, nagy kiterjedésű régészeti lelőhelyek terültek el. Ilyen hévforrás mellett feküdt a hajdani Paria, s annak közvetlen közelében az általunk azonosított második legnagyobb kiterjedésű (21,4 ha) lelőhely.

I.6. Néprajzi adatgyűjtés

Ugyancsak elsősorban a terepbejárás nyújtott alkalmat arra, hogy néprajzi adatokat gyűjtsünk a régió gazdasági életéről és településszerkezetéről. Míg az előbbi gyökeres változásokat mutat, addig az utóbbi őrizni látszik a spanyol hódítás előtt kialakult településmintákat. A vidék jelenlegi mezőgazdasága az önellátás mellett Európából behozott zöldségfélék piacra történő termelésén alapul. Mind a hagyományosan altiplanói alaptápláléknak számító növények (quinua, burgonya, tarwi), mind a hagyományos művelési eljárások szinte teljesen eltűntek. Ugyanez vonatkozik az őshonos állatokra, lámafélék legfeljebb juhnyájak között elszórtan fordulnak elő, míg az általunk kutatatott területtől nyugatra és délre eső elzártabb vidékeken akár száz egyed is számlálható láma/alpaka nyájak találhatók. A terepbejárás során a jelenleg művelés alatt álló területen kívül azonosított nagyterjedésű parcellahatároló kőfalak és karámok azt mutatják, hogy a spanyol hódítás előtti művelt területek kiterjedése a mainál lényegesen nagyobb volt, hasonlóan az állatállomány nagyságához.

A gazdasági viszonyokkal szemben a vidék településszerkezete, falusi építészete sokkal inkább őrzi a hagyományokat. A rendkívül korlátozott vízforrásokhoz alkalmazkodva a népesség zöme a folyók mentén elnyúló, a művelt parcellákhoz igazodó, laza szerkezetű településeken él. E települések között kettő-három olyan akad, ilyen pl. a mai Paria falu, ahol a falu temploma körül egy kompaktabb, utcahálózattal bíró településszerkezet alakult ki. A folyóvölgyek közötti fennsíkokon elszórtan egy-egy magányos tanya található.

II. Levéltári kutatás

Annak érdekében, hogy a kutatási területről minél teljesebb információkhoz jussunk egyfelől összegyűjtöttem a szóban forgó területről publikált koloniális forrásokat, másfelől a sucrei Nemzeti Levéltárban kiadatlan forrásokat gyűjtöttem, illetve a kutatóprogram bolíviai társigazgatója, Carola Condarco a sevillai Indiák Tanácsának levéltárában gyűjtött a területre vonatkozó forrásokat.

III. Anyagvizsgálatok

III.1 Kerámia

A felszíni gyűjtésből és az ásatásból származó, számmal ellátott kerámiatöredékek egy 16 szempontot tartalmazó adatbázisba kerültek, a leletekről kétoldali felvételeket tartalmazó digitális fotók, az ún. diagnosztikus darabokról pedig rajzok készültek. Az ásatásból származó kerámialeletek mintegy 30%-ának az feldolgozása történt meg a terepmunka során, és hasonló arányban készült el a felszínről gyűjtött cseréptöredékek elemzése is, kivéve a pariai szisztematikus felszíni gyűjtés több tonnára tehető anyagát, amelynek feldolgozása hosszabb időt vesz igénybe. Összesen 28 lelőhelyről 320 kiválasztott kerámiatöredék fizikai és kémiai elemzését végezte el doktori programja keretében Szilágyi Veronika (ELTE TTK). Ennek előzetes eredményei azt mutatják, hogy a kerámiakészítéshez a késői átmeneti periódusban használt nyersanyagforrásokat az inka korszakban, Pariában használt agyagedényekhez is kiaknázták, ugyanakkor olyan új nyersanyagforrásokat is használatba vettek, amelyeket az inka kor előtt nem aknáztak ki.

III. 2 Archaeozoológia

Az ásatásokból előkerült igen nagy mennyiségű állatcsontból eddig 5388 darab elemzését végezte el Bartosiewicz László (ELTE BTK Régészeti Intézet), melyek közül 2443 volt

fajhoz köthető. Ezek 96% tartozott helyi lámafélékhez, 1,15% ugyancsak helyi szarvas fajhoz, míg kb. 2% Európából behozott állatokhoz (tekintettel arra, hogy az általunk feltárt objektumok a felszín közvetlen közelében helyezkedtek el, nem eldönthető, hogy az európai eredetű állatokhoz tartozó csontok recensnek tekintendők vagy esetleg a dokumentálhatóan 1535-ben Pariában megtelepedett első spanyol telepésekhez köthetők). A fennmaradó kevesebb mint 1%-ban olyan állatfajok is előfordultak, mint a macskaféle ragadozók (a pariai III. felületben egy ilyen, feltehetőleg áldozatként odahelyezett állat fej nélküli csontvázát tártuk fel) vagy kutyák.

III.3 Archaeobotanika

Valamennyi feltárás során vettünk egységnyi mennyiségű (5 l) talajmintákat annak érdekében, hogy azok átflotálásával apró növényi maradványok legyenek nyerhetőek. Ezt és a kinyert maradványok (1674 szenült növényi mag, továbbá elszenesedett famaradványok a pariai BM–BM3 épületből és a Ce 51. lelőhely 1. és 2. épületéből) Renée Bonzani (University of Kentucky, Department of Anthropology) végezte el (a pariai BH épület növényi maradványainak elemzése még nem történt meg). Az előzetes eredmények szignifikáns különbséget mutatnak a pariai BM–BM3 inka kori és a CE 51. lelőhely késői átmeneti periódusra keltezhető 2. épülete között. Míg az előbbiben a jellegzetes magashegyi növények maradványai mellett több fajta, csak kisebb magasságokon, meleg éghajlaton tenyésző kukorica, illetve paprika maradványa is fellelhető, addig az utóbbiban csak altiplanói növények maradványai. Mindez arra utal, hogy az inka hódítást megelőzően nem volt jelentősebb kapcsolat a 3800–4000 méteres magasságban fekvő Pariai-medence és az alacsonyabban fekvő területek között, ugyanakkor, feltehetően az inka állam által életre hívott kapcsolatoknak köszönhetően ez a helyzet alapvetően megváltozott.

III.4 Radikarbon vizsgálatok

Eddig összesen öt faszén minta radiokarbon vizsgálatát végezték el a debreceni ATOMKI-ban. Ennek eredményei az alábbi táblázatban láthatók.

Mintakód	Minta származása	$\delta^{13}\text{C}$ (PDB) [‰]	konvencionális radiokarbon kor (BP)	cal AD*	cal AD**
deb-13014	Paria BH épület, 1. minta	-22,2	530 ± 40	1395-1440	1410-1450
deb-13020	Paria BH, épület, 2. minta	-23,2	540 ± 40	1395-1430	1410-1440
deb-13916	Paria BM épület, 1. minta	-23,8	162 ± 45	1660-1880 1910. utáni	1680-1730 1830-1890
deb-13910	Paria BM épület, 2. minta	-24,7	481 ± 45	1410-1450	1420-1480
deb-13915	Paria BM2 épület, 3. minta	-23,6	484 ± 46	1410-1450	1420-1480

*Az északi féltekére kalibrált dátumok

** A déli féltekére kalibrált dátumok

IV. A kutatás eredményei

Az első évben elvégzett kutatómunka eredményeképpen a Pariai-medence spanyol hódítás előtti településtörténetéről alkothattunk képet, különös tekintettel a korábbi OTKA-program keretében Cochabambában végzett kutatások tapasztalataira. A vidék jelenlegi településmintájához hasonlóan a prehispan települések és népesség zöme az altiplanót szegélyező hegyekből kilépő folyók mentén összpontosult. Ez megmutatkozott mind a lelőhelyek számában, mind azok kiterjedésében, így pl. a nagykiterjedésű (5 hektárnál

nagyobb) ún. késői átmeneti korszakhoz (i. sz. 1000–1400/1450), illetve az inka korhoz tartozó települések szinte kivétel nélkül a Rio Jachuma folyó völgyére „fűződtek fel”, s elsősorban a folyó partján fakadó egyik hévforrás körül összpontosultak.

Ezen az általánosnak tekinthető településmintán belül figyelemre méltó, hogy míg a nagyon intenzív, azaz egységnyi területen nagyon nagy számú (100 lelet/m²) felszíni lelettel bíró, és korlátozott kiterjedésű (területük többnyire 1 ha alatt van, egyetlen lelőhely van, amely jelenlegi formájában meghaladja az 5 ha-t, a lelőhely jól körülhatárolható magja azonban ez esetben is csak 1,5 ha), az ún. formatív korszakhoz (i. e. 1800–i.sz. 400) tartozó települések szinte kivétel nélkül a folyók azon alsó szakaszán helyezkednek el, ahol ezek a csekély vízhozamú folyók eltűnnek az altiplano homokos talajában, addig a Tiahuanaco-korszak (i. sz. 400–1000) települései a folyók felső szakaszán találhatók, azon a stratégiai ponton, ahol a folyók a hegyek közül kilépnek, és ahol kontrollálni lehetett az öntözésre szolgáló vízhez való hozzáférést. Ugyancsak eltérő képet mutat az említett két korszakhoz tartozó lelőhelyek száma. Míg a formatív korszakból jelentős számú (16) lelőhelyet azonosítottunk, addig a Tiahuanaco-korszakból mindössze nyolcat, amelyek közül valójában kettő tekinthető jelentős településnek, s a Tiahuanaco-települések intenzitása is messze elmarad a formatív településektől. Mindez azt mutatja, hogy valamilyen, általunk pillanatnyilag nem ismert ok miatt a Tiahuanaco-korszakban jelentős népességsökkenés következett be. Fordított előjelű, de még erőteljesebb folyamatnak lehetünk tanúi a késői átmeneti korszakban (i. sz. 1000–1400/1450), amelyből 38 lelőhelyet azonosítottunk, s azok egy tagolt településhierarchiát mutatnak (kiterjedésük 0,1 hektártól 5 hektárt meghaladó nagyságig). A lelőhelyek, s azzal együtt valószínűleg a népesség száma még tovább növekedett az inka korszakban (i. sz. 1400/1450–1535), mivel az azonosított 113 lelőhelynek több mint egy harmada volt használatban ebben a korszakban. Ezek a lelőhelyek az inka állami infrastruktúra szinte valamennyi elemét felsorakoztatják a tartományi központtól kezdve az állami raktárakon, út menti tambókon és rézbányán át a karámokig.

Ez utóbbi két korszakba bizonyos mértékig már bepillantást engednek a spanyol hódítást követően keletkezett források, s a Cochabambában végzett kutatások adataival kiegészítve lehetőséget nyújtanak történeti következtések levonására is. A Cochabamba-völgyi „tiszta” lelőhelyekkel ellentétben a Pariai-medence késő prehiszán kori települései „keverték” voltak. Azaz, míg a cochabambai késő átmeneti korszakhoz tartozó lelőhelyeken inka kori kerámia csak elvétve fordul elő, és hasonlóképpen az inka kori településeken sem található korábbi kerámia, addig a Pariai-medencében jó néhány késő átmeneti korszakból való lelőhelyen fordul elő inka kerámia, és az inka településeken is jelentős mértékben található korábbi leletanyag. Mindez egybevág az írott források adataival, melyek szerint az inka hódítást követően a Cochabamba-völgy lakosságát kitelepítették, és helyükre másokat, jelentős számban pariai sorákat hoztak. Ez magyarázhatja a „tiszta” lelőhelyeket, azaz azt, hogy a völgy eredeti lakosságának kitelepítésével a késői átmeneti korszak települései megszűntek, míg az újonnan létesített inka kori települések lakói már az inka kultúrát hozták magukkal. Ezzel szemben a Pariai-medencében a változás távolról sem volt ilyen drasztikus, legalábbis etnikai értelemben: az eredeti lakosság valamilyen mértékig átvette az inka kultúrát, és az inka korban alapított településeknek is lehetett valamekkora olyan helyi lakossága, amely legalább részben megőrizte preinka kultúráját. Hasonló folyamatos átmenet figyelhető meg az inka és a koloniális korszak között is. Amellett, hogy a Cochabamba-völgygel ellentétben a Pariai-medencében majdnem 30 olyan lelőhelyet találtunk, amely koloniális anyagot tartalmazott, azok közül jó néhány esetében a felszínen található kerámián is kimutatható az átmenet az inka korból a spanyol időkbe.

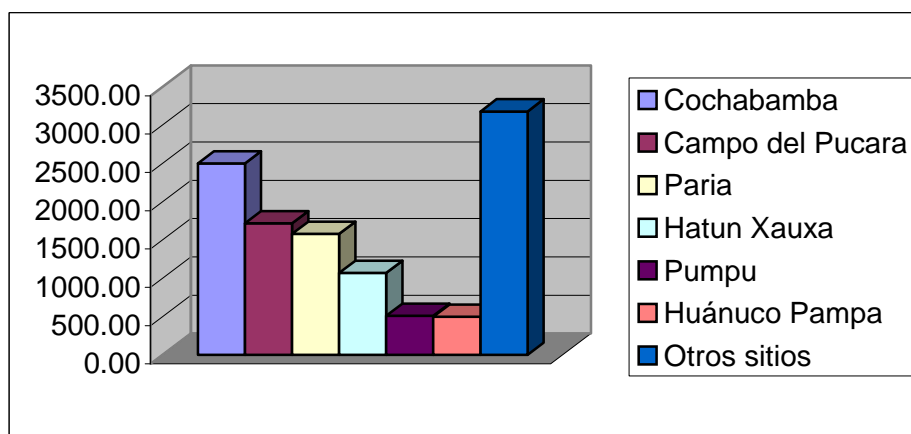
A Paria területén és közvetlen környezetében elvégzett terepbejárásoknak és felméréseknek köszönhetően sikerült azonosítani a Cuscóból Chile felé haladó főutat és megállapítani, hogy itt volt az Inka Birodalom egyik nagy raktárbázisa, amely legalább 1580

raktárépületet foglalt magában (a térképek részletesebb elemzésének elvégzésekor ez a szám elérheti a 2000-t is).

Csoport (Lelőhely)	Raktárak száma	Min. alapterület	Max. alapterület	Min. vol.	Max. vol.
1 (Ce 34)	380 kerek	671.2 m ²	1193.2 m ²	1342.4 m ³	2385.4 m ³
	104 négyszögletes	624 m ²	1248 m ²	1248 m ³	2496 m ³
2 (Ce 51)	84 kerek	618.2 m ²		1236.4 m ³	
	10 négyszögletes	100 m ²		200 m ³	
3 (Ce 1)	10	31.4 m ²		62.8 m ³	
4 (Ce 1)	105 kerek	329.7 m ²		659.4 m ²	
5 (Ce 1)	103 kerek	323.4 m ²		646.8 m ²	
6 (Ce 1)	784 kerek	2461.8 m ²		4923.5 m ³	
Összesen	1580	5159,7 m²	6305,7 m²	10319,3 m³	12610,3 m³

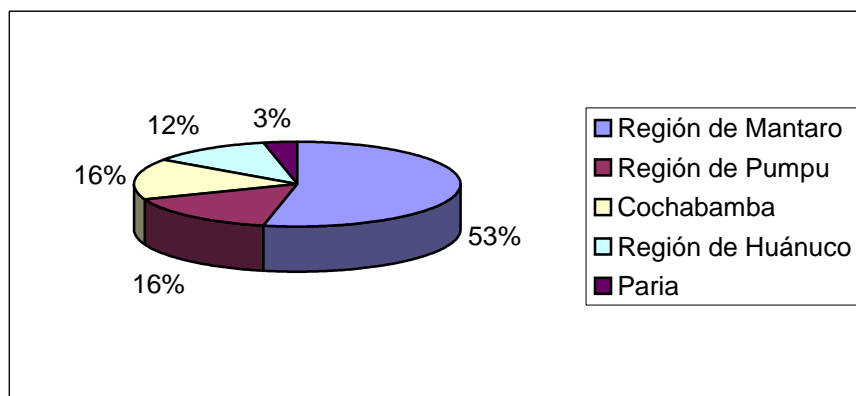
A Paria körzetében azonosított inka kori raktárépületek száma és befogadóképessége.

Amennyiben ezek számát tekintjük, akkor az a jelenleg az Inka Birodalom területéről ismert raktáraknak a 14%-át teszi ki.

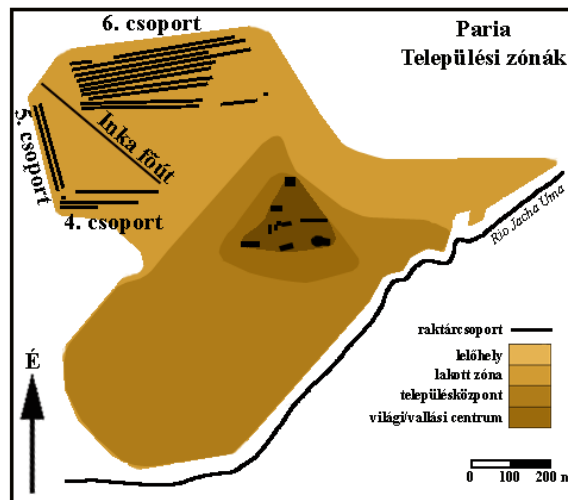
Az Inka Birodalom raktárainak eloszlása a nagyobb raktárbázisok, illetve tartományi központok alapján

Ha ezen raktárak számított térfogat-kapacitását vizsgáljuk, akkor a Pariaiban és közvetlen környékén található raktárak a tárolható mennyiség 3%-ának feleltek meg amiatt, hogy az itteni egyes raktárépületek mérete messze elmaradt a közép- és észak-perui hegyvidékről ismert inka kori raktárak mögött.

Öt nagy inka kori raktárbázis befogadóképességének megoszlása

Ugyanezen felméréseknek köszönhetően vált lehetővé az egykori inka tartományi központ belső szerkezetének, és az egyes részek kiterjedésének megállapítása, amiből kiderült, hogy a 78,8 ha kiterjedésű lelőhelyből 46,7 ha tekinthető lakottnak, amelyen belül a település magja 4,7 ha-t, míg az általam világi/szertartási központnak elnevezett mag 2.7 ha-t tett ki.

Paria települési zónái és a település peremén található raktárcsoportok

Ez utóbbin belül részben szabályos piramis alakú dombok formájában még ma is jól azonosíthatók az egykori kőből emelt, közösségi funkciót betöltő épületek, melyek közül egy nagyobb létszámú ember befogadására alkalmas ún. *kallankát* és egy feltehetőleg elsősorban szövással foglalkozó *aqllák* által használt épületet, illetve annak jelentős részét tártuk fel. Az onnan előkerült különféle leletek (növényi maradványok, szodalit gyöngyök), illetve az állami raktárak kiugró száma meggyőzően bizonyította a Pariai-medence és a Cochabamba-völgy között az Inka Birodalom idején fennállott szoros kapcsolatot.

A feltárásokból nyert radiokarbon adatok azt mutatják, hogy az inka hódítás mintegy fél évszázaddal korábban, 1400–1420 körül zajlott le annál, mint amit az írott források meglehetősen egybehangzóan állítanak (1460–1470). Emellett szólnak a saját, Cochabambából származó ¹⁴C-es adataim és más kutatók által Bolívia egyéb részeiből (La Paz környéke, Samaipata) nyert dátumok. Amennyiben ezeket az adatokat elfogadjuk, akkor az Inka Birodalom fennállását a korábbi 1450–1532 közötti időperiódusnál mintegy 50 évvel tágabban kell megállapítanunk, vagy az írott források adatait elfogadva valamennyi e korszakból való radiokarbon adatot ugyanennyivel eltolnunk, hasonlóan a világ néhány más pontjához, ahol a radiokarbon „órát” az írásos források dátumaihoz kalibrálták.

Irodalom

Cieza de León, Pedro

1973 *La crónica del Perú* [1553]. Lima: Promoción Editorial Inca S.A.

1985 *Crónica del Perú. Segunda parte* [1553]. Lima: Pontificia Universidad Católica.

Gyarmati, János–András Varga

1999 *The Chacaras of War. An Inka State Estate in the Cochabamba Valley, Bolivia*. Budapest: Néprajzi Múzeum.

Hyslop, John

1984 *The Inka Road System*. Orlando: Academic Press.

Guaman Poma de Ayala, Felipe

- 1980 *El primer nueva corónica y buen gobierno*. [1613] Ed. John V. Murra–Rolena Adorno. 3 Vols. México D.F.: Siglo XXI.
- Vaca de Castro Cavellero, Cristóbal
- 1908 „Ordenanzas de tambos” [1543]. *Revista Histórica* 3:427–492.